

СПОСОБИТЕ ЗА ДОКАЗВАНЕ КАТО ФОРМИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОНСТИТУЦИОННИТЕ ПРАВА

Елена Андреева, докторант

Университет за национално и световно стопанство

С част от действията на органите на досъдебното производство по събиране и проверка на доказателствата се накърняват основни прогласени от КРБ и редица международни актове права на гражданите: неприкосновеност на личността (чл. 30, ал.1 КРБ; чл. 3 ЕКЗПЧОС), неприкосновеност на жилището (чл. 33 КРБ; чл. 8 ЕКЗПЧОС), тайната на кореспонденцията и другите съобщения (чл. 34 КРБ; чл.8 ЕКЗПЧОС). Тези действия по своята същност са ограничителни мерки. Пред скоби следва да бъдат изложени няколко азбучни положения.

Естеството на някои способности за доказване изключва възможността те да бъдат осъществени без знание и участие на лицата, по отношение на които се извършват (изземване на образци за сравнително изследване, когато тези образци са например биологични материали, почерк, глас и т.н.; освидетелстване; обиск). Тези действия не могат да не бъдат извършени в присъствие и с участие на засегнатите лица. В други хипотези (изземването на недоставена кореспонденция и специалните разузнавателни средства) способът за доказване се реализира без знанието и участието на лицата, срещу които е предприет.

Това дава основание способите за доказване да се подразделят на явни и тайни.¹ От изброените в чл. 136 НПК към първите се числят разпитът, експертизата, претърсването, изземването (и неговите разновидности: обиск и изземване на недоставена кореспонденция), следственият експеримент, разпознаването на лица и предмети. Тайни способности за доказване са изземването на недоставена кореспонденция и специалните разузнавателни средства (СРС).

Само в определени случаи *явните способности* за доказване накърняват правата и законни интереси на лицата, по отношение на които се осъществяват – само когато могат да се извършват принудително. *Тайните способности* за доказване обаче винаги навлизат в частната правна сфера. Явните принудителни способности за доказване са правно средство за сломяване на несъгласието на лицето за извършва-

¹ **Рашков, Б.** Специални разузнавателни средства. София: „Св. Климент Охридски“, 2010, с. 41.

не на определено действие. Затова по мое мнение критерият за класификацията не е знанието на засегнатия за това, че дадено действие по разследването се осъществява, а дали ако той знае, че действието се извършва, то би постигнало своя практически резултат.

Явните принудителни и тайните способности за доказване са форми за ограничаване на конституционните права и като такива повдигат няколко ключови въпроса, разглеждането на които е целта на настоящия труд.

1. Правна принуда

Ограничаването на правата, включително и на посочените по-горе, е допустимо и легитимното средство за това е правната принуда. Изследването на характеристиката на наказателнопроцесуалната принуда, основанията, предпоставките, средствата за нейното осъществяване и мярата, до която тя е допустима, не може да бъде направено без осветляване на проблема за държавната принуда въобще.

Последната е предмет на задълбочени изследвания в българската общотеоритична правна литература.² Същността ѝ на „универсално правно понятие“³ с проявление в различни клонове на правото предполага подробното обсъждане на спецификите ѝ в отделните правни отрасли.⁴ Съдържанието на всички разработени дефиниции за принудата е обединено от особеността, че тя се свързва с ограничаване, респективно накърняване на основни права и свободи. Обобщеният анализ на международните правни актове и практиката на наднационалните и националните съдилища показва, че при установяването и налагането на принуда в правовата държава трябва да са налице четири важни белега.

На първо място, изискване, обуславящо легитимността на принудата, е тя да е *законоустановена*. Единственото средство за ограничаване неприкосновеността на човешките права в правовата държава може да бъде това, което черпи основанието си в писаното право, в закона. На второ място, мерките за принуда трябва да са *необходими в демократично общество* за постигане на *правомерна цел*, каквато се явява националната и обществената сигурност или икономическото благосъстояние на страната, предотвратяването на безредици или престъпления, защитата на здравето и морала или на правата и свободите на другите. На трето място, критерият, на който трябва да съответстват мерките, свързани с интервенция в основни права и свободи на личността, е *принципът на пропорционалност*. Съгласно него всички ограничения на основните права са допустими само ако са пропорционални на преследваната цел. Ако намесата в правната сфера на

² **Бойчев**, Г. Юридическата отговорност. София: Юриспрес, 2003, с. 108 – 118; **Михайлова**, М. Теория на правото. София: Свят. Наука, 1993, с. 22 – 23.

³ **Лазаров**, К. Принудителни административни мерки. София: Наука и изкуство, 1981, с. 17.

⁴ **Лазаров**, К. Принудителни..., с. 17, **Димитров**, Д. Административно право. Обща част. София: Сиби, АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999, с. 339, **Чинова**, М. Наказателнопроцесуална принуда и неприкосновеност на личността. София: Сиби, 1998, с. 62, **Рашков**, Б. Специални разузнавателни..., с. 36.

гражданите се отличава с изброените дотук белези, тя ще бъде *обоснована*.⁵ На четвърто място, в европейското право и практика се приема, че лицето, на което е наложена мярка за принуда, която ограничава конституционни права и свободи, трябва да има гарантирано *право на достъп до съд*.⁶

В доктрината се приема, че осигуряването на тези стандарти е постигнато от българската държава и съвременният облик на законодателството отговаря на международните изисквания в този аспект.⁷

2. Способите за доказване като форма на държавна принуда

Наказателнопроцесуалната принуда е вид държавна принуда и всички, изтъкнати по-горе, характеристики са ѝ иманентно присъщи⁸. Мерките за процесуална принуда в наказателния процес традиционно се разделят на „мерки за неотклонение“, „други мерки за процесуална принуда“ и „принудителни способности за доказване“⁹. По природа еднакви – мерки за принуда, за тях важи всичко изтъкнато по-горе. Този общ „корен“ предопределя приликата между тях. Помежду им обаче има и съществени различия, обусловени от непосредственото назначение на конкретните мерки. Тези въпроси са били предмет на обстоен анализ. За целите на настоящия труд е необходимо да се припомни, че единствено принудителните способности за доказване са мерките, които обезпечават събирането и проверката на доказателствения материал, който е необходим за разкриване на обективната истина, и като такива нямат санкционен, а превантивен характер.¹⁰ Мерките за неотклонение и другите мерки за процесуална принуда имат различна непосредствена задача: част от тях, като класически превантивни мерки, целят да пресекат опасността от извършване на деяние, което би имало негативно отражение върху наказателния процес (арг. чл. 57, чл. 67, чл. 69 НПК и т.н.), а другата част от тях, като санкционни, се налагат за неспазване на процесуално задължение (чл. 66, чл. 71, чл. 120, ал.3 и ал. 4 НПК и т.н.).

В обобщение може да се каже, че характерът на трите вида мерки се определя от непосредствената им задача. Единствено способите за доказване пряко целят събирането и проверката на доказателствата и разкриването на обективната истина. Другите два вида принудителни мерки – наред със собствената си непосредствена задача – също спомагат за реализиране на тази цел, но субсидиарно.

⁵ *Govedarski v. Bulgaria*, № 34957/12, 16 май 2016 г., § 78; *Heino v. Finland*, 56720/09, 11 февруари 2011, § 35.

⁶ Въпросът е бил предмет на детайлно изследване. Вж. **Чинова**, М. Наказателнопроцесуална принуда..., с. 20 – 49; **Рашков**, Б. Специални разузнавателни..., с. 21 – 32.

⁷ **Чинова**, М. Досъдебното производство по НПК. Теория и практика. София, 2013, с. 237.

⁸ Подробно по въпроса: вж. **Чинова**, М. Наказателнопроцесуална принуда..., с. 65 – 67; **Чинова**, М. Досъдебното производство..., с. 234 – 248.

⁹ **Чинова**, М. Досъдебното производство..., с. 238 и сл.

¹⁰ Подробно за характера и целта на трите вида мерки: **Чинова**, М. Досъдебното производство..., с. 238 и сл.; **Маринова**, Г. Същност и особености на мярката за неотклонение задържане под стража // *Правна мисъл*, 2005, № 1, с. 69 – 70, а също и цитираната в бел. № 8 от посочената статия литература.

Кое прави част от явните способности за доказване принудителни? Принудителни са тези, за които в НПК изрично е предвидено, че *могат да се предприемат въпреки несъгласието на лицето*. С други думи, критерият, който *in abstracto* окачествява едно действие по разследването като принудително, е дали, ако това действие не се извърши със съгласие на лицето, по отношение на което се осъществява, то (действието) може да се предприеме въпреки това несъгласие.¹¹ Доброволността, разбираана в смисъл на сътрудничеството на лицето за извършване на действието *in concreto*, не отменя принудителния характер на това действие.

Казаното изхожда от генералното правило, че в сферата на публичноправните отрасли принципът е: „каквото не е разрешено, то е забранено“. Друг аргумент в подкрепа на това схващане е изложената по-горе трактовка по отношение на принудата и невъзможността ѝ да се осъществява, освен ако не е предвидена в закон. Така, ако пострадалият от кражба откаже да предостави възможност да бъде извършен оглед в дома му или обвиняемият откаже да участва лично в разпознаване¹² като разпознаван, не съществуват правни средства за принуда, т.е. за осъществяване на тези действия въпреки волята на лицата.

Макар за едно действие по разследването да е предвидена възможност да се предприеме принудително, това не означава, че то не може да бъде осъществено и доброволно със съдействие на засегнатото лице. Такава е най-честата хипотеза. Принудата „влиза в действие“ едва ако липсва доброволност. Например набавянето на сравнителни образци може да се постигне с предоставянето им от обвиняемия или свидетеля (чл. 146, ал. 1 и ал. 2 НПК), оглед на лице може да се извърши след писменото му съгласие (чл. 158, ал. 3 НПК), претърсването и изземването са предхождани от предложение на лицето да посочи и предаде търсените предмети (чл. 163, ал. 2 НПК). Изброените действия се извършват принудително едва след като е изчерпана възможността за събиране на нужните доказателства чрез доброволното им предоставяне. Но дори да е налице оказано съдействие, то не отнема принудителния характер на действието по разследването. Критерият за определянето на способ за доказване като „принудителен“ е латентната възможност да се приложи въпреки волята на засегнатото лице.

Според българския наказателен процес принудителни са изземването на образци за сравнително изследване (като част от експертизата), освидетелстването, претърсването, изземването (и неговите подвидове обиска и изземването на доставена кореспонденция).

Освен способности за доказване, те са и мерки за процесуална принуда, тъй като НПК предписва възможността за използване на такава, ако лицето откаже да изпълни регламентирано в закона процесуално задължение да предостави образци, да предаде вещите и т.н. С тези принудителни действия се ограничават основни права на гражданите, което е основанието за съдебната санкция.

Според някои автори разпитът на свидетел се отнася към принудителните действия по разследването. По мое мнение това не е така. Изпълнението на про-

¹¹ Чинова, М. Наказателнопроцесуална принуда..., с. 102; Повече относно теориите за принудителния характер на действията по разследването: Пак там, с. 93 – 94.

¹² Визира се хипотезата на разпознаване с показване на самото лице, а не на фотоснимки (чл. 171, ал. 4 НПК).

цесуалното задължение на свидетеля да даде показания, като „изложи всичко, което знае по делото“, и „отговаря на поставените му въпроси“ (чл. 120, ал. 1 НПК), е скрепено с принуда, реализирана посредством налагане на глоба (чл. 120, ал. 4 НПК). Тя обаче е друга мярка за процесуална принуда. От тук следват няколко извода.

Първо, възможността да се ползва такава мярка не прави способа принудителен.

Второ, по естеството си тази принуда не може да постигне изпълнение на преследваната с разпита като действие по разследването цел. Санкционният характер на някои „други мерки за процесуална принуда“ (каквато е и глобата в този случай) цели да обезпечи изпълнение на процесуалните задължения на лицата. Тези мерки нямат за непосредствена цел събиране на доказателства, а спомагат за това косвено. При продължаващ отказ на лицето да даде показания дори и след налагане на глоба, не съществува правен способ то да бъде заставено да говори. Обстоятелствата, които могат да се доказват със свидетелски показания, са човешки възприятия (чл. 117 НПК). Естеството им предполага, че дали свидетелят ще ги изложи по делото, или не е поставено в неговата воля. Глобата цели да санкционира неизпълнението на задължението му като свидетел да говори, но ако не го стори – липсва правно средство, с което свидетелят да бъде принуден. Използването на физическа сила или други методи за изтръгване на информация са абсолютно недопустими. Изложеното с още по-голяма сила важи за обвиняемия, който има не задължение да даде обяснения, а право.

Друго е при принудителните способности за доказване. Те могат да бъдат извършени въпреки несъгласието на засегнатия, а дори и въпреки реализиране от негова страна на активни действия, с които да попречи на реализацията на способа. Така например дори присъстващото на претърсване лице да се опитва да укрие предмети от значение за делото, по отношение на него може да се проведе обиск (чл. 164, ал. 1, т. 2 НПК).

3. Ограничаване на конституционните права чрез тайни способности за доказване

Тайните способности за събиране и проверка на доказателствен материал засягат правото на лична свобода и неприкосновеност, правото на личен живот, правото на неприкосновеност на жилището, правото на неприкосновеност на кореспонденцията и другите съобщения (съответно чл. 30, ал. 2, чл. 32, ал. 2 и чл. 33, ал. 3, чл. 34, ал. 2 КРБ).

Издадено е мнението, че ограничителните действия по отношение на тези права представляват форма на държавна принуда.¹³ Приема се, че именно тайното и негласно ограничаване на правата доказва извода, че действията са принудителни.

Считам, че са налице основания да се поддържа и друго становище, а именно, че тайните способности не са принудителни. Безспорно и тайните, и явните принудителни способности за доказване са ограничителни мерки, защото засягат правата

¹³ **Чинова**, М. Наказателнопроцесуална принуда..., с. 99 – 100, **Рашков**, Б. Специални разузнавателни..., с. 35.

на гражданите. Но само това не може да служи като основание между тях да се сложи знак за равенство. Явните принудителни способности са действия по разследването, за които законът предвижда, че могат да бъдат извършени *въпреки несъгласието на засегнатото лице*. Тайните способности са ограничителни мерки, които се извършват *при игнориране и възползване от незнанието на лицето* за това, че то е обект на тяхното прилагане. Нещо повече, за постигане на практически ефект от тяхното приложение се цели именно това – реализация при строга конспиративност.¹⁴

В подкрепа на тезата, че тайният способ изпълнява доказателствената си функция единствено ако лицето, спрямо което се прилага, не знае за това прилагане, могат да бъдат изтъкнати и легални аргументи: прилагането на специални разузнавателни средства се преустановява, когато има опасност от разкриване на оперативните способности или изпълнението на възложените задачи застраши живота или здравето на служителя под прикритие или на негови близки (съотв. чл. 175, ал. 6, т. 4 и т. 6 НПК). Нещо повече, изключение от задължението на НБКРС да уведоми контролирания субект за незаконосъобразно използване на СРС спрямо него се изключва отново при наличие на посочените опасности.

Способите за доказване са форма на ограничаване на конституционните права на гражданите, осъществяването на която е допустима за защита на националната и обществената сигурност или икономическото благосъстояние на страната, предотвратяването на безредици или престъпления, защитата на здравето и морала или на правата и свободите на другите. Засягането на личния интерес е оправдано единствено ако се цели защита на колективния, защото правовата държава е подчинена на гражданското общество. Неговите изисквания и потребности са това, което поражда и същевременно лимитира възможността да интервенира в правната сфера на гражданите.

СПОСОБИТЕ ЗА ДОКАЗВАНЕ КАТО ФОРМИ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА КОНСТИТУЦИОННИТЕ ПРАВА

Елена Андреева, докторант

Университет за национално и световно стопанство

Резюме: Статията изследва природата на част от способите за доказване (явните принудителни и тайните) като форми за ограничаване на конституционните права. Обсъжда се естеството на явните принудителни способности за доказване като проявление на наказателнопроцесуална принуда. Защитена е тезата, че макар да са ограничителни мерки, тайните способности не са форма на държавна принуда.

Ключови думи: способности за доказване, мерки за процесуална принуда, тайни способности за доказване, ограничаване на конституционни права.

---

¹⁴ **Рашков**, Б. Служителят под прикритие в наказателния процес // *Общество и право*, 2006, № 3 – 4

**METHODS OF EVIDENCING AS FORMS OF RESTRICTION
OF CONSTITUTIONAL RIGHTS**

Elena Andreeva, PhD Student

University of National and World Economy

Summary: The article examines the nature of some of the methods of evidencing (overt coercive methods of evidencing and secret methods of evidencing) as forms of restricting constitutional rights. The nature of overt coercive methods of evidencing as a manifestation of criminal procedural coercion is discussed. The article discusses that although secret methods of evidencing are restrictive measures, they are not a form of coercion.

Keywords: methods of evidencing, measures of procedural compulsion, secret methods of evidencing, restriction of constitutional rights.